

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

lt : VII

1958

Sayı : 1 - 2

KÂTİP ÇELEBİ Hayatı ve Eserleri (*)

Dr. Müjgân CUMBUR

Türk kültür tarihinde eser ve tesirleriyle ad yapmış, şöhretleri yaşadıkları çağın ve çevrenin sınırlarını aşmış, gerçek değerleri dünya kültür tarihine kabul edilmiş bilgin ve sanatkârlarımıza, son senelerde, birer anma yılı sisi kadirbilir ve güzel bir gelenek halini almağa başlamıştır.

Geçen 1956 — 1957 yılında Türk şiirinin unutulmaz değeri Fuzûlî'yi 400'ü ölüm yıldönümü dolayısıyla anmıştık. Bu yılı da Türk ilim tarihinin bü- şöhreti Kâtip Çelebi'yi anarak geçireceğiz.

1956 Kasımında Türk Tarih Kurumu Yeniçağ Kolu, Ord. Prof. Dr. Süheyl er'in teklifi üzerine «Kâtip Çelebi'nin ölümünün 300 üncü yıldönümü do- siyle 1957 yılında bir anma töreni yapılması» na karar vermiş, bu karar um Umumi Heyetince de kabul edilmişti. Kurum'un düzenlediği çalışmala- yapılan teklif üzerine, sonradan Üniversitelerimiz de katılmışlar ve Kasım 7 ile Kasım 1958 arası «Kâtip Çelebi Yılı» olarak ilân edilmiştir. Bu vesi- e, minyatürü Prof. Süheyl Ünver'in fırçasından çıkma bir «Kâtip Çelebi ı» P.T.T. idaresince hazırlanmaktadır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanede de Çelebi'nin eserlerinden müteşekkil bir sergi açılmıştır. 20 Aralık 7 tarihinde İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde yapılan bir törenle bu büyük s bilgini anılmış, basınımızda da birkaç aydan beri Kâtip Çelebi'ye dair tale ve haberlere sık sık rastlanmaya başlanmıştır. Bu arada Türk Tarih amu da yetkili şahısların hazırladığı «Kâtip Çelebi, hayatı ve eserleri hak- la incelemeler» adlı bir armağan kitabı çıkarmış bulunmaktadır.

(*) 25 Nisan 1958 Cuma gecesi saat 22 de «Ankara Radyosu» nda okunmuştur.

Kâtip Çelebi Yılı dolayısıyla hazırlanan bu konuşmamızda da vaktin müsaadesi nisbetinde bilginimizin hayat hikâyesi anlatılacak ve eserlerinden sö-
açılacaktır.

Eski divan mensuplarınca ve batı ilim çevrelerince Hacı Halife ve bur-
dan galat olarak Hacı Kalfa adlarıyla şöhret bulan Kâtip Çelebi, 1609 Şube
tında İstanbul'da doğmuştur, asıl adı Mustafa'dır. Babası Enderun mensuplu-
rından Abdullah Efendi'dir. Çelebi'nin ilk hocaları Kuran ve tecvit okuduğ
Kırmı İsa Halife, Zekerıyya Ali İbrahim Efendi, Nefes-zâde, tasrif ve avam
okuduğu İlyas Hoca ile yazı meşk ettiği Böğrü Ahmet Çelebi'dir. Kuran'ı yan-
sına kadar ezber etmiş, 1623 yılında 14 yaşındayken, babasının kendi cebi-
den verdiği 14 dirhem harçlıkla şakirt olduğu Anadolu Muhasebesi Divan K
leminde hesap ves iyakat yazısını öğrenmiştir. 1624 te Abaza İsyanı'nın bas-
rıldığı, Tercan Seferi'ne ve 1626 Bağdat Seferi'ne babasıyla birlikte katıldı
Çelebi, bu seferden dönerken Musul civarında babasını, Nusaybin dolayl
rında da amcasını kaybetmiş, 1628 Erzurum muhasarasında bulunduktan so-
ra, ancak 1629 da İstanbul'a dönebilmiştir.

Hüsrev Paşa ile 1630 Bağdat ve Hemedan Seferi'ne çıkıncaya kadar, il-
üzerinde büyük tesirleri olan Kadı-zade'nin derslerine devam etmiş, sefer k
yunca derslere ara veren Çelebi, dönüşte yine Kadı-zade'den tefsir, İhya-ı
lûm, Şerh-i Mevakıf, Dürer ve Tarikat-ı Muhammediyye okumuş, 1634 sef-
sırasında ordu Halep'te kışı geçirirken, Hicaz'a gidip Hac farızasını yerit
getirmiş, kitaplar hakkında not almağa Halep'te başlamıştır. Katıldığı son
fer IV. Murat'ın Revan Seferi'dir. 10 yıl süren «Hac ve gazâ maslahatı tama-
olduktan sonra kendi deyiminece «cihad-ı asgar» dan «cihad-ı ekber» e, ya
ilim tahsiline, İstanbul'a dönmüştür. Bu arada kendisine kalan iki mirast
birinin tamamını, ikincisinin en büyük kısmını kitaba vermiş, 1638 de Fâtih
Sultan Selim Camileri arasında bulunan evine yerleşmiş ve evlenmiştir.
yandan üstad edildiği Ârec Mustafa Efendi'nin derslerine giden Kâtip Çe-
bi, öte yandan Ayasofya Ders-i âmi Kurt Abdullah ve Süleymaniye Ders-i
mı Keçeci Mehmet ve Câiz Veli Efendi'lerden muhtelif islâmî ilimlerin de-
lerini görmektedir. Divan kalemindeki vazifesinden 20 senedir çalıştığı ha-
halifeliğe terfi ettirilmediği için 1645—1646 Girit Seferi'nin haritaları çizilir-
istifa eder, memuriyet hayatından uzak yaşadığı üç yılı ders vererek ve h
talıkla geçirir. Hastalığına tıp, havas, esma ve duâ kitapları okuyarak ma-
mânevi çareler aramış, bu arada hesap, hendese, astronomiden kitaplar
kumuş ve okutmuştur. 1648 yılı sonlarında «Takvim-i Tevarih» adlı eseri
telifi üzerine yakın dostu, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'nin delâletiyle

iâzâm Koca Mehmet Paşa, Kâtip Çelebi'yi ikinci halifelîğe tâyin etmiştir. yaratını ancak geçimini sağlayacak kadar bir paraya kanaat ederek geçi-
ri Çelebi, son yıllarını birçok eser telif ve Şeyh Mehmet İhlâsî'nin yardımcı-
lâtınceden tercümeler yaparak geçirmiş, yalnız, örğenip, öğretmekle, oku-
p yazmakla kitaplar arasında gece gündüz bitmeyen bir mesai içinde ge-
ri ömür mumu nihayet 1657 yılı 6 Ekiminde Çelebi'miz sabah kahvesini içeri-
ri sönuvermiştir. Kâtip Çelebi son uykusunu, İstanbul'da Zeyrek Camii ya-
ında küçük bir hazirede uyumaktadır. Mezarı 1953 yılında yeniden yapı-
lmıştır.

Onun bu tertemiz hayat hikâyesini daha geniş olarak Süllemü'l-vusül ve
amü'l-hakk adlı eserlerinden okuyabiliriz.

Devrinde ve sonraları hemen herkesin gittikçe artan takdirini toplayan
himmet ve hikmet sahibi, iyi huylu, az konuşur, müsamahakâr ve tarafsız
şin yalnız (Medreseliler) tarafından küçümsenmiş, kendi içlerinden ve ken-
ri gibi yetişmediği için (ketebe) den sayılmıştır. «Garba açılan ilk pence-
olarak vasfedilen, hür düşüncenin, müsbet görüşün ilk mübeşşiri olarak
ul edilen Kâtip Çelebi'nin insan olarak, âlim ve mütefekkir olarak şahsi-
hakkında ne söylene az ve yetersizdir. Bu sebeple sözü onun hayatının,
hüviyetinin aynası olan eserlerine getiriyorum :

1. Fezleke ekvalü'l-ahyar fi ilmi't-tarih ve'l-ahbar adlı arapça fezlekesi
bu esere Kâtip Çelebi «Tarih-i kebir» ve «Fezleketü't-tevarih» adını da ve-
Müellif hatıyla yegâne nüshası Beyazıt Umumi Kütüphanesi Nu. 10318 de
inmektedir.

2. Türkçe Fezleke, arapça Fezleke'nin zeyli sayılabilir. 1591—1655 yılları
ındaki vukuatı kronolojik olarak kaydeder. Otograf nüshası İstanbul Atıf
ıdi Kütüphanesi Nu. 1914 dedir, pek çok yazmaları ve bir baskısı vardır.

3. Tuhfetu'l-kibar fi esfarü'l-bihar, 1956 da yazılmıştır, 1645/46 Girit Se-
dolayısıyla bu tarihe kadar geçen ve Osmanlıların ilk devirlerinden itiba-
vakayii ve yazarın tavsiyelerini konu edinen bu eserin iki baskısı muhte-
razmaları vardır. Fransızcaya ve James Mitchell tarafından İngilizceye
ilmiştir.

4. Takvimü't-tevarih, Hazret-i Âdem'den 1648 yılına kadar geçen olay-
kronolojik olarak zikreden bu eser arapça Fezleke'nin kronoloji cedveli
labilir. Esere, Mehmet Şeyhi, İbrahim Müteferrika, Şemadanî-zade, Ali
vi tarafından zeyiller yazılmış ve eser İbrahim Müteferrika tarafından ilk

iki zeyli ile birlikte basılmış, farsça, arapça ve garp dillerine çevrilmiştir. Pek çok yazmaları vardır. Esat Efendi Kütüphanesi Nu. 2399 daki nüsha müellif nüshasıdır.

5. Kanunnâme, 1654 — 1655 yılları arasındaki kanunları toplayan bir mecmua henüz ele geçmemiştir.

6. Tarih-i Frengî tercümesi, Johan Carion'un Chronik adlı eserinde Mehmet İhlâsî ile birlikte yaptıkları bir çeviridir. Mütercimler bâzı ilâveler ve zeyiller yapmışlardır.

7. Tarih-i Kostantaniyye ve kayasire (Revnaku's-saltana), 1579 a kadar şarkta geçen olayları konu edinen bu eser müntehap bir çeviridir. Bu son eserinin yegâne nüshaları Konya'da İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde.

8. İrşadü'l-hayara ilâ tarihe'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasara, İslâm tarihindeki Avrupa hakkındaki eksik ve yanlış bilgileri düzeltmek için nakil yapılmış bir eserdir. Eserde Avrupa idare tarzlarından bahsedilirken, aristokrasi, demokrasi, cumhuriyet v.b. den de söz açılmaktadır.

9. Süllemü'l-vusul ilâ tabakate'l-fuhul, alfabetik olarak, ilmi bir metin olarak tertib edilmiş biyografik büyük ve değerli bir eserdir. Tek nüshası Şehidî Paşa Kütüphanesi Nu. 1877 dedir, dili arapçadır.

10. Cihannüma, coğrafyacılık tarihimizde bir devir açan çok önemli eserdir. Türkiye'de ilk basılan eserlerin arasındadır. Tam olmamakla beraber birçok kereler garp dillerine çevrilmiştir.

11. Bahriye, bu eser Cihannüma'nın Rumeli kısmıdır.

12. Levamiü'n-nur fi zulmeti Atlasi Minor, Mercator ve Hondios'un Atlas minor'undan Mehmet İhlâsî ile birlikte yapılmış, şerhli, izahlı bir çeviridir. Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 2998 deki yazma müellif nüshasıdır.

13. İlhamu'l-mukaddes fi feyzi'l-akdes, üç fıkhi mesele ile ilgili bir risalesidir. Bu risalede Çelebi'nin müsbet ilimlere temayülü görülmektedir.

14. Keşfü'z-zünun an-esami'l-kütüb ve'l-fünun, büyük bir bibliyografik eser olan bu kitabını Çelebi 20 senede yazmıştır. Eserde alfabetik olarak sıralanmış 14500 kitap ve risale dercedilmiş, 10.000 e yakın müellif, şarih ve mütercimden bahis açılmıştır. Müellif ve şarihlerin tam künye ve ölüm tarihlerinin, eserlerinin muhteva ve başlangıçlarının yer aldığı bu büyük esere

uhtelif ilimlerden bu konularda yazılmış eserler yine alfabetik olarak, yalnız imleriyle ikinci defa kaydedilmişlerdir. Bu eser ve onun tesiriyle yazılmış zelleri 300 — 350 seneden beri ilmî değerlerinden birşey kaybetmeden ilgili m çevrelerinde ve bilhassa eski yazma eserlerinin bulunduğu kütüphanelerde birçok müşküllerin halledildiği, el kitapları, referans kitapları olarak men hergün baş vurulan nadir eserlerdendir. Keşfü'z-zünun'a yazılan zelerden bilhassa Bağdatlı İsmail Paşa'nın eseri meşhurdur. Eser memleketinde iki defa basılmış, sonuncu baskıyı Şerafeddin Yalıtıkaya ve Kilisli Rifat rhumlar hazırlamışlardır. Meşhur orientalist Flügel, bu eseri lâtince tercümesiyle birlikte bastırabilmek için ömrünün 23 senesini harcamıştır. Batı ilim velerinde Keşfü'z-zünun kadar ilgi toplamış, değer kazanmış kitabımız nadir dersek, hiçbir şekilde mübalâğa yapmamış oluruz.

15. Tuhfetü'l-ahyar fi'l-ahkâm ve'l-emsal ve'l-eş'ar, alfabetik olarak terlenmiş, edebî ve felsefî bir muhadarat kitabıdır.

16. Dürer-i münteşire ve gurer-i münteşire, bu fevâid mecmuasının otuz nüşhası Nuruosmaniye Kütüphanesi Nu. 4949 dadır.

17. Düsturu'l-amel fi islâhi'l-halel, 1652/53 yıllarında bütçe açığına çare mak için toplanan divana iştirak eden Kâtip Çelebi, bu eserinde cemiyet siyaset nazariyelerini kaleme almıştır.

18. Recmü'r-racim bi's-sin ve'c-cim adlı bu eser kaybolmuştur.

19. Beyzavî tefsiri şerhi adlı eseri de henüz bulunamamıştır.

20. Muhammediyye şerhi (Hüsnü'l-hediye) adlı heyete ait bu eser de bulunmuştur.

21. Câmî'ül-mütun min celle'l-fünun, Çelebi'nin okuduğu ve okuttuğu kitabın hulâsa ve şerhlerinin toplandığı bir mecmuadır. Tek yazması Topkapı Sarayı Emamet Hazinesi Kitaplığı Nu. 1763 dedir. Bu eserin, 12 kitabın 1 ve hulâsalarını toplayan bir de muhtasarı vardır.

22. Tütün risalesi.

23. Mizanü'l-hakk fi ihtiyari'l-ahakk, 1656 sa yazılan bu eser Çelebi'nin kitabıdır. Kitapta içtimâî ve fikrî bâzı meselelerin tenkidi yapılmakta, müsilimlerin lüzumundan bahisle XVII. Asırda medreselerin düştüğü zihniyete nasuba hücum edilmektedir.

Ölümünden iki sene sonra Çelebi'nin terekesi satılırken kütüphanesi kitapları dağılmış, bir kısım eserleri kaybolmuş, bir kısmı da zamanla kütüphanelerimize intikal etmiştir.

Eserleriyle inanılır iyi bir tarihçi, kıymeti küçümsenemeyecek bir coğrafyacı, değerli bir biyograf, az bulunur bir bibliyograf ve nihayet mütefekkir âlim olarak tanıdığımız, varlığıyla gurur duyduğumuz Kâtip Çelebi'nin büyük adını minnet ve rahmetle anıyor, unutulmaz hâtırası önünde hürmetle ediyorum.